

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ДОРОТЮК ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА

УДК 159.955

**ДІАГНОСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ УЧНІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПРИ КОМПЛЕКТУВАННІ ПРОФІЛЬНИХ
КЛАСІВ**

19.00.07 – педагогічна і вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Кульчицька Олена Іполитівна,
Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН
України, старший науковий співробітник відділу педагогічних
технологій неперервної професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор, член-
кореспондент АПН України
Боришевський Мирослав Йосипович,
Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України, завідувач
лабораторії психології особистості імені П.Р.Чамати.

кандидат психологічних наук, доцент
Хлівна Олександра Миколаївна,
Інститут соціальних наук Волинського державного університету
імені Л.Українки, завідувачка кафедри медичної психології та
психодіагностики.

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського, Міністерство освіти і науки
України, кафедра педагогіки і психології, м.Одеса.

Захист відбудеться 20 вересня 2001 р. о 16:30 на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д.26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01061,
м. Київ, вул. Пирогова 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01061, м.Київ, вул. Пирогова 9.

Автореферат розісланий “_ 8 _”_серпня_ 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.О.Приходько

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Державна національна програма “Освіта: Україна XXI століття”, Закон України “Про освіту” покладені в основу пріоритетних напрямків розвитку системи освіти. Складовими цієї системи є гуманізація, демократизація та національна спрямованість освіти. Як зазначено в цих документах, нова українська школа повинна забезпечувати всебічний розвиток людини, як особистості та найвищої цінності суспільства, сприяти виявленню талантів, розумових здібностей, зміцненню фізичного здоров'я дітей. Завдання школи полягає у вихованні громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, використання досягнень науково-технічного прогресу, самостійного і творчого виконання своїх професійних обов'язків.

Перебудова нашого суспільства на принципово нових засадах, переорієнтація економіки України на світовий ринок, потреба в кваліфікованих кадрах вимагають посилення вимог до підвищення ефективності навчально-виховного процесу у закладах освіти, зокрема профільно орієнтованих гімназій та ліцеїв. Учні цих закладів мають бути готові у подальшому своєму навчанні у ВУЗі та інших навчальних закладах до опанування нових досягнень науки з урахуванням світових тенденцій, до праці в умовах постійного оновлення техніки.

Нині в Україні досить поширеними є спеціалізовані ліцеї, гімназії, відбір учнів у профільні класи. Гімназії та ліцеї набирають дедалі більшої популярності, адже ще у школі діти орієнтуються на певну професійну діяльність, слухають відповідні курси, відвідують спецкурси, вивчають допоміжну літературу. У надрах педагогічної науки давно визрівала думка про необхідність таких новацій, і тому випробування у ліцеях та гімназіях вчителями-новаторами інноваційних технологій є вельми актуальним у наш час. Часто в таких закладах учні навчаються за авторськими програмами, орієнтованими на нові форми та методи навчання. Головний напрямок роботи педагогічного колективу в цих закладах – індивідуалізація навчання, виявлення педагогами індивідуальних інтересів учнів, розвиток їхньої певної професійної спрямованості шляхом залучення до глибокого вивчення навчальних програм.

Проблема індивідуальних відмінностей досить широко відображена в психологічній літературі. Фундаментальними є дослідження Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, В.М.Теплова та ін. Розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості відображений в працях багатьох психологів (Д.Б.Богоявленська, В.Н.Дружинін, С.Д.Максименко, Т.В.Кудрявцев, О.М.Матюшкін, В.О.Моляко, В.І.Бондар, Я.О.Пonomарьов, О.І.Кульчицька). Педагогічні та дидактичні аспекти розвитку інтелектуальних і творчих здібностей висвітлені у наукових працях Г.С.Альтшуллера, В.А.Семиченко, І.Я.Лернера та ін.

Становлять інтерес психологічні концепції інтелекту і творчості, викладені у працях зарубіжних учених (Дж.Гілфорд, Р.Солсо, Р.Стернберг, К.Клюге, К.А.Хеллер та ін.) Незважаючи на певні досягнення в розробці проблеми індивідуальних відмінностей, діагностика їх ще вимагає подальших досліджень, особливо таких важливих складових індивідуальності, як творчі та інтелектуальні здібності. Адже індивідуалізація навчально-виховного процесу в роботі закладів освіти вимагає знання індивідуальних особливостей учнів, урахування їх у практичній діяльності педагогічного колективу в системі суб'єкт - суб'єктних відносин. Особливо важливими є такі знання для комплектування профільних класів, тому відбір учнів у класи профільного навчання потребує урахування не лише суб'єктивних інтересів учнів, але й об'єктивної оцінки творчих та інтелектуальних здібностей. Знання вчителями рівня розвитку і спрямованості таких здібностей забезпечить ефективність індивідуалізації навчального процесу.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю індивідуалізації

навчально-виховного процесу у школі, своєчасного виявлення творчих та інтелектуальних здібностей учнів за допомогою валідних і надійних діагностуючих методик, урахування індивідуальних відмінностей у прояві цих здібностей при комплектуванні профільноорієнтованих класів.

Необхідність створення системи методичних засобів діагностування індивідуальних відмінностей учнів під час створення профільних класів загальноосвітніх шкіл зумовлена як вимогами часу, так і недостатньою розробкою даної проблеми у сучасній психологічній науці й практиці роботи психологічної служби загальноосвітньої школи, що й спонукало вибір і формулювання теми дослідження: “Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів”.

Зв'язок роботи з науковими програмами й планами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України при розробці теми: “Теоретичні та методичні основи профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю” (1999-2001 р.). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України 23 грудня 1999 р., протокол № 13 та закординована Радою по координації АПН України 13 квітня 2000 р., протокол № 3.

Мета дослідження - розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель організації діагностування інтелектуальних і творчих здібностей учнів при комплектуванні профільних класів у загальноосвітній школі.

Об'єкт дослідження - психологія індивідуальних відмінностей людей.

Предмет дослідження - індивідуальні відмінності інтелектуальних і творчих здібностей учнів загальноосвітньої школи та діагностування їх під час комплектування профільних класів.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що кваліфікований відбір учнів у профільні класи, забезпечений системою валідних і надійних методик буде ефективним за умови:

- діагностування інтелектуальних здібностей учнів у перехідних класах, що дає можливість здійснювати індивідуальний підхід у навчанні з урахуванням рівня розвитку таких здібностей;
- діагностування творчих здібностей учнів, як необхідного компонента нестандартного засвоєння знань;
- урахування індивідуального взаємозв'язку інтелектуальних і творчих здібностей;
- виявлення обдарованих учнів з високим рівнем розвитку інтелектуальних і творчих здібностей і створення індивідуалізованих програм навчання таких учнів.

Завдання дослідження:

- 1) вивчити стан розробки проблеми індивідуальних особливостей, зокрема інтелектуальних і творчих здібностей у сучасній вітчизняній та зарубіжній психології;
- 2) визначити основні напрями і принципи психологічного діагностування в умовах загальноосвітньої школи;
- 3) дослідити сутність і структуру інтелектуальних та творчих здібностей та розробити комплексну методiku їх діагностування;
- 4) визначити індивідуальну типологію рівня розвитку творчих та інтелектуальних здібностей учнів перехідних класів;
- 5) експериментально перевірити ефективність визначеного комплексу методик при

комплектуванні профільних класів.

Методологія дослідження ґрунтується на найважливіших методологічних і загальнотеоретичних принципах процесу пізнання, основних положеннях педагогіки, психології, філософських положеннях про взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ і процесів об'єктивного світу, зв'язок теорії та практики; головних ідей системного підходу як методологічного способу пізнання педагогічних і психологічних явищ, ідей індивідуалізації навчально-виховного процесу, знання педагогічного процесу у формуванні особистості дитини та її пізнавальної активності, а також положень сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень щодо інтелектуальних і творчих здібностей.

Теоретичною основою дисертаційної роботи є положення про сутність підготовки вчителя до професійної діяльності (М.Шкіль, В.Бондар, В.Сухомлинський, А.Капська); теорія особистісно-діяльнісного підходу та специфіка його реалізації в процесі навчання (Г.Костюк, М.Боришевський, П.Гальперін, А.Брушлінський, В.Семиченко); теорія інтелектуальних процесів та їх розвитку (Б.Ананьєв, С.Рубінштейн); теорія творчості та розвитку творчих здібностей (Д.Богоявленська, В.Моляко, В.Дружинін, Я.Пономарьов, С.Максименко); розробка проблем індивідуальних відмінностей (В.Небиліцин, К.Платонов, Б.Теплов) та питань психологічного тестування (С.Максименко, Ч.Шмишек, К.Гуревич, І.Дубровіна).

Дослідження виконувалось у декілька етапів.

На підготовчому етапі (1996 - 1997 рр.) вивчався стан розробленості проблеми дослідження в філософській, психологічній, психофізіологічній та педагогічній літературі. Проаналізовано різні підходи до проблеми індивідуальних відмінностей у розвитку творчих та інтелектуальних здібностей дітей, вивчена практика психологічного діагностування учнів у школах при комплектуванні профільних класів. Обґрунтовано напрями створення системи діагностики індивідуальних відмінностей учнів у розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Визначалися провідні ідеї дослідження, обґрунтовувалась його наукова значущість, розроблялись теоретичні позиції і програма роботи, спрямованої на виконання поставлених завдань.

На другому експериментальному етапі (1997 - 1998 рр.) здійснювалась дослідно-експериментальна перевірка гіпотези, концептуальних положень, апробація розробленої системи діагностування інтелектуальних і творчих здібностей учнів в експериментальних класах, порівняно з контрольними, розроблялись зміст і структура дослідження, визначалися показники індивідуальних відмінностей учнів у розвитку інтелектуальних і творчих здібностей.

На третьому етапі дослідження (1998 - 1999 рр.) аналізувалися та узагальнювалися отримані результати дослідження, виявлялися якісні й кількісні показники, здійснювалось зіставлення їх з гіпотезою. Отримані результати впроваджувались у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл. Узагальнені дані теоретичного і дослідно-експериментального пошуку оформлено в текст кандидатської дисертації. Підготовлений комп'ютерний варіант розробленої програми діагностування інтелекту і творчості дітей середнього шкільного віку.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалась у школах № 42, 44 (м. Херсон), № 130, 38 (м. Київ), гімназії № 7 (м. Севастополь), Першій міській гімназії (м. Черкаси). В експерименті були задіяні 268 учнів 8-9 класів.

Методи дослідження. У роботі використовувались методи теоретичного аналізу, спостереження, анкетування, бесіди, експертних оцінок, тестування, а також методи статистичного опрацювання кількісних показників.

Наукова новизна та теоретичне значення роботи: уточнено визначення та обґрунтування поняття “індивідуальні відмінності інтелектуальних і творчих здібностей”

дітей середнього шкільного віку, розкрито його структурні компоненти (рівень розвитку, предметна спрямованість) та запропоновано методика діагностування; теоретично обґрунтовано вимоги щодо створення методик діагностики творчих та інтелектуальних здібностей; визначено показники, що в цілісній системі дають можливість з'ясувати змістовну сутність індивідуальних варіацій інтелектуальних і творчих здібностей учнів; створено теоретичну модель індивідуальних відмінностей інтелектуальних і творчих здібностей; визначено інтегровані критерії прояву індивідуальних відмінностей учнів 8-9 класів; визначено стан і тенденції вивчення інтелектуальних і творчих процесів у вітчизняній і зарубіжній психології; поглиблено уявлення про сутність індивідуальних особливостей творчих та інтелектуальних процесів перехідного віку; визначено критерії та показники цих процесів, науково обґрунтовано необхідність діагностування індивідуальних відмінностей учнів при комплектуванні профільних класів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці системи методичних прийомів, за допомогою яких діагностують рівень розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей середнього шкільного віку; створенні диференціюючої методики виявлення індивідуальних відмінностей учнів у розвитку інтелекту і здатності до творчості; розробці комп'ютерного варіанту методики, який може бути запроваджений у будь-якій загальноосвітній школі завдяки застосуванню якого психологічна служба школи може виявити індивідуальний рівень розумової активності учнів та індивідуальний стиль творчого мислення. Результати дослідження можуть бути використані під час оформлення індивідуальних характеристик учнів, у розробці курсів психодіагностики для студентів різних факультетів педагогічних інститутів та університетів, створенні індивідуального профілю розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, визначенні взаємозв'язку інтелектуальних і творчих здібностей у кожному конкретному індивідуальному випадку.

Вірогідність отриманих результатів дослідження визначається методологічною і теоретичною обґрунтованістю його основних положень; аналізом та узагальненням значного обсягу досліджуваного матеріалу; використанням надійних і валідних методів дослідження, підпорядкованим його меті, предмету і завданням; експериментальною перевіркою гіпотези, а також отриманими позитивними експериментальними даними та статистично значущою вибіркою досліджуваних.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення, навчальні матеріали, методичні рекомендації, основні концептуальні настановлення щодо системи діагностування учнів при комплектуванні профільних класів впроваджувались у роботу психологічної служби шкіл № 130, 38 (м. Київ), шкіл № 42, 44 (м. Херсон), гімназії № 7 (м. Севастополь, науково-практична конференція з проблем розвитку творчості учнів (18-19 січня 2000 р.) під час роботи з учителями у Севастопольському інституті післядипломної підготовки майбутніх шкільних психологів (науково-практична конференція з проблем підготовки вчителів до роботи у профільних класах (20-22 травня 2000 р.), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, (науково-практична конференція з проблем профорієнтації (15-16 квітня 2001 р.). Протягом усього періоду теоретико-експериментальної роботи, автор брала участь в апробації і практичній реалізації розроблених рекомендацій, під час роботи в школах України, виступах на науково-практичних конференціях, педагогічних нарадах (школи №№ 130, 38 м.Київ, № 7 м.Севастополь), а також у процесі надання науково-консультативної, методичної допомоги керівникам психологічної служби і директорам загальноосвітніх шкіл.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 статтях, написаних без співавторів, у тому числі 4 статті опубліковано у провідних фахових виданнях і збірниках

наукових праць.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків (обсяг основного тексту становить 168 сторінки), списку використаних джерел (321 найменування, з них 58 - іноземними мовами) і містить 14 таблиць, 8 малюнків, 6 схем, 5 графіків, Додатки А, Б (обсяг 18 сторінок, які вміщують 14 таблиць).

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, його гіпотезу та основні завдання, викладено теоретико-методологічні засади дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, розглянуто напрями впровадження та апробації результатів експериментального дослідження, сформульовано положення, що виносяться на захист. У першому розділі – “Проблема індивідуальних особливостей у психології: логіка та історія” – розкрито сутність індивідуальних здібностей людей; визначено стрижневі лінії у дослідженні їх індивідуальних відмінностей у вітчизняній та зарубіжній літературі; висвітлено стан проблеми в теорії і практиці загальноосвітніх шкіл; доведено, що інтелектуальні й творчі здібності забезпечують успіх людини у будь-якій діяльності; проаналізовано стан вивчення цих здібностей на даному етапі розвитку психологічної науки; розглянуто основні напрями діагностування таких здібностей. В роботі наголошується, що вирішення багатьох практичних проблем у різних сферах виробництва, освіти і культури неможливе без урахування індивідуальних психологічних особливостей людей, зокрема здібностей, від яких залежить ефективність професійної діяльності.

Як показало вивчення психологічної і педагогічної літератури, важливе значення в освіті підростаючих поколінь має розвиток здібностей, зокрема інтелектуальних і творчих, що узагальнено в працях А.Брушлінського, Я.Пономарьова, О.Дьяченка, В.Моляко, Д.Ушакова, В.Юркевича, В.Сухомлинського, де здібності розглядаються як основа успішності навчання. Про необхідність діагностування їх в умовах шкільного навчання вказується в працях В.Дружиніна, С.Максименка, А.Стеценка, В.Шадрікова, С.Сисоевої, які зробили значний внесок у розробку теоретичних основ діагностування; у наукових працях Д.Ушакова, В.Ясвіна, Е.Яковлевої, котрі розробили систему методичних рекомендацій учителям з питання розвитку творчого потенціалу учнів.

Аналіз вказаних джерел дозволяє зробити висновок, що *здібності визначаються як якості, від яких залежить успішність діяльності* або оволодіння нею, як індивідуальні особливості, що ними люди відрізняються один від одного за своїми успіхами у будь-якій справі. Вони не зводяться до умінь і навичок, але саме ними зумовлена та швидкість, з якою людина оволодіває знаннями і навичками (Г.Костюк, Б.Ананьєв, В.Дружинін, В.Шадріков).

У розгляді структури здібностей досить виваженими видаються ідеї Б.Г.Ананьєва щодо комплексного вивчення механізмів психічних функцій. Відповідно до схеми, запропонованої вченим, розвиток психічних якостей за своєю сутністю забезпечується функціональними, операційними і мотиваційними механізмами. Через функціональні механізми реалізується філогенетична програма. Певним рівнем розвитку функціональних систем забезпечується “існування” систем операційних. Б.Ананьєв доводить, що функціональні механізми “відповідають” за розвиток людини як індивіда, операційні – як суб'єкта діяльності, мотиваційними – стверджується людина як особистість.

Ряд досліджень, проведених в останні десятиліття, свідчать про значний *вплив*

середовища у розвитку здібностей, зокрема школа помітно впливає на досягнення, як у процесі самого навчання, так і надалі у житті. Чим раніше дитина приступає до упорядкованого і цілеспрямованого навчання, тим більш явними будуть її досягнення, твердять автори таких досліджень (Дж.Фрімен, 1982, В.Шадріков, 1989, Л.Томпсон, 1985, В.Дружинін, 1993). Численні психофізіологічні дослідження свідчать, що постійна стимуляція мозку може привести до стійких змін його мікроструктури і функцій.

Оскільки успіхи людини ґрунтуються на її здібностях, то своєчасне виявлення і спрямування їх у відповідному середовищі дає можливість розвивати їх у певному професійному напрямку ще за час навчання у школі. Питання діагностування здібностей полегшується тим, що вони мають конкретний прояв у діяльності таких функціональних систем, як увага, пам'ять, мислення, емоційно-вольові процеси.

Останнім часом утвердився дуже перспективний напрям досліджень: вивчення *креативних (творчих) та інтелектуальних здібностей*, як таких, що визначають творчий та інтелектуальний напрям діяльності людини (Дж.Гілфорд, Е.Торренс, В.Дружинін, В.Моляко, Я.Пономарьов, В.Шадріков, Р.Стернберг, Е. де Боно, М.Холодна, Д.Богоявленська та ін.).

Інтелектуальні й творчі здібності є тими глобальними психічними утвореннями, якими визначаються адаптаційні можливості людини (Ж.Піаже, 1950; Дж.Гілфорд, 1965; Е.Торренс, 1970; Г.Костюк, 1972; Я.Пономарьов, 1970; В.Моляко, 1978; Р.Солсо, 1978 та ін.). У теоретичному аспекті проблема творчості та інтелекту розглядається з позицій природи цих феноменів, типології індивідуальних відмінностей, діагностування, детермінації розвитку, диференціації цих процесів.

Проводячи дослідження, ми виходили з того відомого положення, що інтелект являє собою структуровану систему якостей: індукція і дедукція, аналіз і синтез, узагальнення і класифікація, абстрагування тощо, що в цілому являє собою здатність людини до розуміння, запам'ятання і використання інформації. Відповідно, загальні інтелектуальні здібності виявляються у можливості людини засвоювати нові знання швидко, ефективно і використовувати їх у своїй практичній діяльності. Досягнення людини визначаються системою одержаних знань, що в кінцевому результаті визначає високий рівень професійної діяльності.

Результати аналізу сучасних досліджень свідчать, що творчість – настільки багатогранне, своєрідне і специфічне явище психічної діяльності людини, що прояви її не можна обмежити якоюсь єдиною властивістю: чи це дивергентне мислення (Дж.Гілфорд), чи пізнавальна активність (Д.Богоявленська), чи "бічне" (нестандартне) мислення (Е. де Боно), а чи здогадка, інсайт (С.Рубінштейн), імманентний розвиток діяльності (А.Стеценко) або мотивація досягнень (Дж.Рензулі, В.Дружинін). На думку багатьох авторів, творчість визначається специфічно творчими здібностями (далі – ТЗ). Творчі здібності виявляються у внутрішньому інтересі людини (найчастіше з дитинства) до певного виду діяльності, уважному ставленні до певних предметів або дій, всупереч необхідності виконувати інші. Тому з погляду діагностики, показником ТЗ будуть: а) уподобання дитини; б) інтерес до певного виду предметів або об'єктів і дій з ними; в) значна увага до певного кола об'єктів; г) зосередження уваги саме на обраних; д) оригінальний підхід до стандартних завдань; ж) намагання змінювати, реконструювати те, з чим доводиться зустрічатися.

Що стосується спрямованості творчості, то мірою її може бути: цікавість індивіда до певних предметів, дій, ідей тощо; конкретний інтерес; специфічна звуженість сприймання; зосередженість на певній діяльності. Останнє може бути результатом переважання образного чи вербального способу сприймання навколишнього світу і відповідно розвинутого теоретичного або практичного мислення. Соціальне

середовище, створення умов для розвитку творчості сприяють виявленню потенційних творчих можливостей дитини (Дж.Рензуллі, К.Клюге, Р.Стернберг, Р.Мінгрел, В.Дружинін та ін.).

Проведений нами теоретичний аналіз свідчить, що: діагностування інтелектуальних і творчих здібностей учнів в умовах шкільного навчання дає можливість вирішити одне з найважливіших завдань школи – здійснити індивідуалізацію навчання; знання вчителем потенційних можливостей учня, орієнтація на ті якості, що забезпечують успішне оволодіння необхідною інформацією, сприяють подальшому розвитку цих якостей і значно підвищують ефективність навчання; своєчасне діагностування прихованих інтелектуальних і творчих здібностей сприяє розвитку рефлексивної здатності дитини до самопізнання, підвищення власної самооцінки; методи діагностики досить високого рівня інтелектуальних і творчих здібностей дозволяють розкрити потенційну обдарованість дитини; умовою розвитку здібностей є відповідне творче освітнє середовище, яке надає можливості для забезпечення інтелектуальних і творчих потреб дітей.

Здійснений аналіз психологічних досліджень з проблеми діагностики інтелектуальних і творчих здібностей дітей дозволив нам виділити в структурі цих здібностей такі компоненти: рівень розвитку, предметна спрямованість, афективність (інтерес).

Рівень розвитку передбачає, що індивідуально інтелектуальні і творчі здібності можуть бути високого, середнього і низького рівня. В інтелектуальних здібностях цей рівень представлений швидкістю опанування учнем інформації, повнотою знань, якістю виконання певних завдань, розумінням причинно-наслідкових залежностей, умінням узагальнювати явища і факти, концентрацією уваги. Рівень творчих здібностей визначається переважанням нешаблонного (дивергентного мислення), вмінням знаходити нові підходи до проблеми, оригінальністю рішення і його поліваріантністю.

Спрямованість здібностей виявляється у переважанні уваги до певних видів діяльності або певного навчального предмета, наявності глибоких знань з цього предмета, бажання вдосконалювати і поширювати ці знання.

Зміст *афективного* компонента відображає інтерес учня до навчальної діяльності або творчості, як у цілому, так і на зосередженості на певній галузі знань.

У другому розділі – “Методики діагностування інтелектуальних здібностей учнів при комплектуванні профільних класів” – визначено шляхи ефективного діагностування інтелекту учнів у перехідному віці: від молодшого до середнього, і від середнього шкільного віку – до старшого. Для експериментальної перевірки була запропонована модель індивідуальних особливостей інтелекту. Найголовнішими на цьому етапі дослідницької роботи стала розробка та експериментальна перевірка методик діагностики індивідуальних критеріїв та показників рівня розвитку інтелектуальних здібностей чи окремих чинників інтелекту в індивідуальному просторі учнів молодшого і середнього шкільного віку.

Практика шкільного, позашкільного, вузівського, професійного навчання останнім часом робить наголос саме на визначенні індивідуальної своєрідності кожної дитини, адже знання педагогом її індивідуальних особливостей, здібностей, інтелекту, мотивацій, особистісних якостей – дає змогу індивідуалізувати процес навчання, отже, в кінцевому підсумку підвищити його ефективність. Більшість психологів нашого часу наполягають на думці, що лише індивідуалізація навчання, виявлення в кожній дитині індивідуальних особливостей перебігу інтелектуальних процесів, розвиток таких його чинників, як скажімо, здатності до абстрагування, до пошуку причинно-наслідкових залежностей, до узагальнення і класифікації, вміння знайти закономірність тощо, – це

ефективніший шлях індивідуалізації навчального процесу. Визначення найбільш “працездатних” блоків інтелектуальної діяльності дитини, предметної спрямованості інтелекту (мається на увазі асиметрія в діяльності мозкових структур), поєднана з подальшою стимуляцією за допомогою відповідного освітнього середовища, значно підвищить ефективність інтелектуальної діяльності саме конкретної особистості.

Відомо, що інтелект не існує сам по собі: інтелектуальна діяльність пов'язана з особистістю дитини, її емоційно-вольовою, мотиваційною сферами, самооцінкою. Високі інтелектуальні можливості можуть “маскуватися” низькою самооцінкою, повільністю перебігу нервових процесів, відсутністю адекватної мотивації, переорієнтацією пізнавальної мотивації. До того ж існують певні стереотипи у сприйманні вчителями інтелектуального рівня розвитку учня: відставання у засвоєнні знань можуть накласти на нього печатку “нерозумного”, що ще більш емоційно-негативно впливатиме на навчальну діяльність, знижуватиме впевненість і самооцінку учня, блокуватиме його бажання добитися успіху.

Більшість психологів, що працюють у школі, не мають стандартизованих методик виявлення індивідуальних особливостей інтелекту дітей різних вікових груп, не володіють статистичними методами опрацювання фактичних даних, хоча практична діяльність вчителя вимагає урахування індивідуальних відмінностей учнів, що є особливо важливим при комплектуванні профільних класів, а також для визначення позиції педагога щодо дисинхронії інтелекту й академічної успішності. Саме тому виникає необхідність у створенні психодіагностичної моделі індивідуальних особливостей інтелекту.

Під час проведення експериментального дослідження з метою визначення найбільш адекватних для учнів 8-9 класів тестових методик ми спирались на розроблену нами модель індивідуальних відмінностей інтелекту, яка подана у такій схемі (див.рис.1).

Індивідуальні відмінності інтелектуальної діяльності

IQ – індивідуальний інтелект; СП – сенсорні процеси (індивідуальна специфіка отримання інформації та її переопрацювання); П – пам'ять; КМ – конвергентне логічне мислення); РР – рівень розвитку IQ; ПС – предметна спрямованість (вербальний - невербальний і поєднаний типи); ПФ – переважаючий чинник.

У багатьох країнах тести IQ застосовують при наборі у ліцеї, заклади вищої освіти, у визначенні професійної орієнтації. Останнім часом ця робота ведеться в багатьох країнах СНД. Особливо необхідним є тестування при комплектуванні профільних класів. Знання потенційних індивідуальних можливостей кожного учня, урахування конкретних інтелектуальних здібностей у структурі інтелекту, підтримка цих здібностей вчителями значно підвищують ефективність навчального процесу, дають можливість зменшити відсоток “відсіву” учнів і переходу їх із класу в клас, отже, сприятиме зниженню стресових ситуацій у навчанні. Зіставляючи різні варіанти тестових методик діагностування інтелектуальних здібностей, ми виявили, що найбільш адекватним при комплектуванні профільних класів є “ТСІ” (Тест структури інтелекту Р.Амтхауера, адаптований як україномовний варіант О.Яцишин). Тест дає можливість визначити рівень індивідуального IQ, взаємозв'язок невербального і вербального IQ, індивідуальний тип інтелекту, абстрактний чи конкретний, переважаючий чинник або конкретні інтелектуальні здібності.

Застосування “ТСІ” в експериментальних і контрольних школах свідчить, що за показниками “успішність” і “ротація” учнів в укомплектованих класах є різними. В експериментальних - завдяки відбору учнів на основі тестової методики і відповідної

індивідуалізації навчального процесу, підвищилась успішність (22%), знизився “відсів” учнів та зменшилась кількість переходу їх з одного класу в інший. Наводимо приклад індивідуального профілю IQ учениці 8-го класу. Тетяни Л. за тестом TCI (див. Рис.2).

Спрямованість інтелекту		Рівень розвитку									
		Вербальний інтелект IQ			Невербальний інтелект IQ						
130											Вище високого
125											
120											Високий
115											
110											Вище середнього
105											
100											Середній
95											
90											Незадовільний
85											
80											Погранична зона
75											
70											
Субтести		№ 1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8	№9	

Рис.2. Індивідуальний профіль IQ Тетяни Л. (за тестом TCI)

У третьому розділі - “Діагностування творчих здібностей учнів під комплектуванні профільних класів”, представлено результати експериментального дослідження діагностування творчих здібностей учнів відповідно до розробленої нами моделі індивідуальних відмінностей у творчості.

Здійснений нами теоретичний аналіз щодо проблеми творчості взагалі і специфіки прояву творчих здібностей, зокрема в учнів 8-9 класів, дозволив створити модель творчих здібностей, яка стала певним теоретичним конструктом для нашого експериментального дослідження пошуку найбільш адекватних методик діагностики.

Будуючи модель індивідуальних творчих здібностей відповідно до обраного нами вікового періоду, ми виходили з того, що креативність в шкільному віці має свої певні відмінності, а саме: 1) високий рівень креативності й вікові стандарти не завжди збігаються, але точність передбачення майбутніх успіхів дитини з віком зростає; 2) спрямованість креативності виявляється на різних етапах розвитку дитини; 3) потенційну креативність можна виявити за допомогою тестових методик; 4) переважаючі інтереси дитини дуже часто є індикатором спрямованості творчості у дорослому житті; 5) розвиток креативності перебуває у прямій залежності від соціальної підтримки; 6) вплив школи, як соціальної підтримки значно менший, ніж вплив батьків; 7) мають значення гендерні чинники: у дівчаток їхнє прагнення до “жіночності”, підтримане батьками, стримує розвиток креативності; у хлопчиків проблема статі не є важливою. Діти, які в ранньому віці отримали статус винятково обдарованих, мають більш значні проблеми з поведінкою, а ніж їхні ровесники зі статусом “норма”.

Викладені положення можна відобразити у вигляді такої схеми (див.рис.3).

- чуттєво-образний, мислительний і об'єднаний тип творчості; О - М - Об
- високий - середній - слабкий рівень розвитку творчості (творчість-ригідність); Т - Р

- дивергентний - конвергентний тип мислення; Д - К
- шаблонність, стандартність - альтернативність пошуку; АМ - ШМ
- предметна спрямованість творчості (модальність) Мод
- рівень мотивації (інтерес, захоплення, зосередженість) Рм
- синтетичні - аналітичні - продуктивні здібності Ан -Син -Пр

Дана модель, яка стала для нас теоретичною базою діагностування творчих здібностей, дає можливість розглядати їх у континуумі: від найвищого прояву, наприклад, нестандартне – ригідне мислення, оригінальність – шаблонність, з одного боку, і, з другого – індивідуальна креативність, як специфічна спрямованість когнітивних процесів (образний - вербальний тип) або предметна спрямованість творчості (інтерес до певної предметної діяльності).

Відповідно до цієї моделі був розроблений тест креативності, який включає ряд субтестів і визначає різні аспекти творчої діяльності з погляду індивідуальних відмінностей, а саме: 1) рівень креативності: високий - середній - низький; 2) спрямованість (вербальна - дійова); 3) переважання певної складової креативності (оригінальність - легкість - гнучкість мислення); 4) предметна спрямованість креативності (поетична - наукова - підприємницька - конструкторська); 5) шаблонність - нешаблонність мислення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у створенні комплексу методик, які діагностують відмінності учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів. Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. Науково-теоретичний аналіз проблеми діагностики індивідуальних відмінностей учнів середнього шкільного віку при комплектуванні профільних класів свідчить, що основою успішності навчальної діяльності є інтелектуальні та творчі здібності.
2. Доведено, що індивідуалізація навчального процесу в школі значною мірою залежить від виявлення й урахування індивідуальних відмінностей інтелекту дитини, її здатності до творчості взагалі. Особливо це важливо при комплектуванні профільних класів.
3. Розроблені еталонні моделі інтелектуальних і творчих здібностей, що дозволило сконструювати відповідні діагностичні засоби виявлення індивідуальних здібностей. Еталонна модель інтелектуальних здібностей включає такі показники: рівень розвитку (обдарованість – середній - низький), вербальна – невербальна спрямованість: чуттєво-образний чи словесний тип сприймання інформації; конкретний – абстрактний тип мислення; переважаючий тип мислення: аналізуючий - синтезуючий. Складовими креативності є: чуттєво-образний, мислительний і об'єднаний тип; рівень розвитку (творча обдарованість – шаблонність, репродуктивність); переважання дивергентної форми мислення (оригінальність, легкість, новизна ідей і продуктів); модальність (предметна спрямованість) креативності; рівень мотивації (інтерес, захопленість, зосередженість, настирливість) у розв'язанні творчих завдань.
4. Відповідно до еталонної моделі розроблений та експериментально перевірений “Тест інтелекту” для учнів молодшого шкільного віку, який включає вербальну і невербальну шкали; доведено, що найбільш адекватною для визначення індивідуального профілю IQ учнів перехідного віку є методика ТСІ (“Тест структури інтелекту Р.Амтхауера”, адаптований для україномовного населення О.Ящишин). Розроблений комп'ютерний варіант методик.
5. Визначено, що творчість в учнів 8-9 класів має свою специфіку, а саме: за результатом вона є суб'єктивною (продукт творчості найчастіше не має суспільної значущості); за

мотивацією вона не стимульована успіхом, лише задовольняє інтереси дитини; за майбутнім вона є потенційною; за проявом може маскуватися різними відхиленнями у поведінці й навчальній діяльності дитини. Творчі здібності можуть виявитися на різних вікових етапах розвитку дітей. Як правило, вони, на відміну від інтелектуальних, не лежать “на поверхні”, необхідний глибокий психологічний аналіз, щоб виявити потенційний творчий напрям особистості учня і предметну орієнтацію творчих здібностей.

6. Одержані дані свідчать, що індивідуальний профіль інтелекту школярів перехідного віку вимагає застосування тестових методик, які складаються з тесту досягнень (стандартизований тест академічних досягнень) і тесту IQ, що дає можливість об'єктивно оцінити рівень знань учнів і відповідність оцінок реальним знанням. Тестові методики, що були застосовані при комплектуванні профільних класів, прогнозують майбутній стиль навчання учня. Так, в експериментальних школах, де було проведено діагностування і здійснена відповідна індивідуалізація навчального процесу у напрямку підтримки індивідуально розвинутих структурних компонентів IQ, а також враховані творчі здібності учнів, підвищилась успішність навчання (22%), знизився відсоток відсіву і ротації в класах порівняно з контрольними школами, в яких така робота не провадилась.
7. На основі узагальнення результатів дослідження, що мало порівнювальну стратегію, встановлено, що існують різні індивідуальні типи зв'язку між творчими та інтелектуальними здібностями, а саме: високий інтелект – висока творчість (7,0%); низький інтелект – висока творчість (16%); високий інтелект – низька творчість (49%); низький інтелект – низька творчість (28%). Відповідно, кожна група виявляє свою специфіку у засвоєнні шкільної інформації, у ставленні до навчальної діяльності, певну спрямованість інтересів у шкільному і позашкільному навчанні. Індивідуальне поєднання творчих та інтелектуальних здібностей визначає мотивацію навчання, систему оцінок і самооцінок, загалом життєдіяльність індивіда.
8. Доведено ефективність діагностування здібностей учнів основних перехідних періодів: від молодшого до середнього, від середнього до старшого шкільного віку, що сприяє ефективному здійсненню індивідуалізації навчально-виховного процесу.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх питань, що стосуються вивчення індивідуальних відмінностей у творчості та інтелекті учнів. Залишається актуальним подальше вивчення індивідуальних відмінностей учнів та методичних засобів їх діагностування, адекватне оцінювання творчих та інтелектуальних здібностей учнів різних вікових періодів з метою підвищення ефективності навчального процесу у школах.

Основні результати дисертаційного дослідження викладено у таких основних публікаціях автора:

1. *Доротюк В.І.* Психологічні проблеми діагностування при відборі учнів у профільні класи загальноосвітньої школи. // Психологія. Зб. наук. праць. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, 1999. – Вип. 4(7). – С. 152 – 160.
2. *Доротюк В.І.* Розвиток творчої діяльності дітей. // Науково-практичний, освітньо-методичний журнал. Практична психологія та соціальна робота: – К.: Соціс. 2000. - № 3 . – С. 42-44.
3. *Доротюк В.І.* Проблеми діагностики творчості. // Психологія. Зб. Наук. праць. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2000. –Вип. 3(10). - С. 151-158.
4. *Доротюк В.І.* Теоретичні питання проблеми індивідуальних відмінностей інтелектуальної діяльності людини. // Наук. Зап. Харківського військового ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків: ХВУ, 2000. – Вип. VI. – С. 158-163.
5. *Доротюк В.І.* Індивідуальна своєрідність творчо обдарованої дитини. // “Обдарована

- дитина”: Науково-практичний, освітньо-популярний журнал для педагогів, батьків та дітей.– К.: Соціс, 2000, № 1. – С. 15-17.
6. *Доротюк В.И.* Уже младенцы решают “задачи”. // “Обдарована дитина”. Науково-практичний, освітньо-популярний журнал для педагогів, батьків та дітей.. – К.: Соціс, 2000, № 2. – С. 23-26.
  7. *Доротюк В.И.* Індивідуальні відмінності у розвитку інтелекту і творчості. // “Проблеми загальної та педагогічної психології”. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименко – Рівне: Волинські обереги, 2000. - Т. 2. - ч. 3. – С. 32-35.
  8. *Доротюк В.И.* Застосування діагностичних методик інтелекту при відборі учнів у профільні класи. // Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”. – К.: 1999. – Т. 16. – С. 543-547.

***Доротюк В.И.* Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 2001.

Необхідність індивідуалізації освіти в цілому та загальносередньої освіти зокрема, обумовлена вимогами демократизації суспільства в процесі розбудови незалежної України, визначенням людських пріоритетів найвищою соціальною цінністю.

Індивідуалізація навчального процесу, перехід до методів об'єктивної діагностики психіки дитини, зокрема таких важливих її компонентів як творчі і інтелектуальні здібності вимагає діагностики індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів.

Дослідження націлене на практичну орієнтацію створення для загальноосвітньої школи системи методик, за допомогою яких шкільний психолог може провести об'єктивне діагностування індивідуальних відмінностей учнів.

Встановлено, що індивідуальні відмінності учнів загальноосвітньої школи передусім визначаються інтелектуальними та творчими здібностями.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено, що виявлення таких здібностей при комплектуванні профільних класів можливе за умови застосування спеціальних діагностичних методик і є необхідним для здійснення індивідуалізації навчально-виховного процесу. Сконструйована та апробована експериментальна технологія діагностування інтелектуальних і творчих здібностей дозволяє на основних перехідних етапах розвитку дітей – від молодшого до середнього, та від середнього до старшого шкільного віку – визначити рівень розвитку здібностей, їхню предметну спрямованість, індивідуальні особливості сприйняття та переопрацювання інформації, а також індивідуальний тип взаємозв'язку творчих та інтелектуальних здібностей.

Ключові слова: здібності, креативність, інтелект, діагностика, індивідуальні відмінності, профільні класи.

***Доротюк В.И.* Диагностика индивидуальных особенностей учащихся общеобразовательной школы при комплектовании профильных классов: Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология, Институт педагогической и психологии профессионального образования АПН Украины, Киев, 2000. Необходимость индивидуализации образования в целом обусловлена требованиями демократизации общества в процессе развития Украины, определением человеческих

приоритетов наибольшей социальной ценностью. Индивидуализация учебного процесса, переход к методам объективной диагностики психики ребенка, в частности, таких важнейших ее компонентов, как творческие, интеллектуальные способности, требует диагностики индивидуальных отличий учащихся общеобразовательной школы при комплектовании профильных классов. Исследование нацелено на практическую ориентацию создания для общеобразовательной школы системы методик, с помощью которых школьный психолог может провести объективную диагностику индивидуальных отличий учащихся. Проводя исследование, мы исходили из того известного положения, что интеллект представляет собой структурированную систему качеств: индукция и дедукция, анализ и синтез, обобщение, классификация, абстрагирование – что в целом представляет собой способность человека к пониманию, запоминанию и использованию информации. Соответственно, общие интеллектуальные способности проявляются в быстроте, успешности, длительности и качественности усвоения новых знаний. Достижения человека определяются системой полученных знаний, что в конечном итоге определяет высокий уровень профессиональной деятельности.

Установлено, что индивидуальные особенности учащихся общеобразовательной школы прежде всего определяются интеллектуальными и творческими способностями. Теоретически обосновано и экспериментально проверено, что выявление таких способностей при комплектовании профильных классов возможно с помощью специальных диагностических методик и является необходимым для осуществления индивидуализации учебно-воспитательного процесса.

Сконструированная и апробированная экспериментальная технология диагностирования интеллектуальных и творческих способностей позволяет на основных переходных этапах – от младшего к среднему школьному возрасту – определить уровень развития способностей, их предметную направленность, индивидуальные особенности восприятия и переработки информации, а также индивидуальный тип взаимосвязи творческих и интеллектуальных способностей. Обоснованность и достоверность научных положений диссертации обусловлены такими обстоятельствами: определение сущности на теоретическом и экспериментальном обосновании содержания и структуры понятия "индивидуальные отличия учащихся в интеллектуальной и творческой деятельности", использование результатов отечественных и зарубежных исследований по психологии индивидуальных особенностей человека. В исследованиях разработана экспериментальная модель, которая стала базой диагностирования творческих и интеллектуальных способностей. Модель дает возможность рассматривать творческие способности в континууме от наивысшего проявления нестандартного мышления до ригидного. Оригинальность и шаблонность мыслительной деятельности выражается, как специфическая направленность когнитивных способностей (образный – вербальный тип) и предметная направленность креативности (интерес к определенной предметной деятельности). Модель интеллектуальных способностей включает такие показатели: уровень развития (одаренность – средний интеллект – низкий), вербальная-невербальная направленность (чувственно-образный или словесный тип восприятия информации); конкретный-абстрактный - анализирующий-синтезирующий тип мышления.

Соответственно модели был разработан тест креативности, который включает ряд субтестов и определяет различные аспекты творческой деятельности с точки зрения индивидуальных особенностей. В соответствии с моделью интеллекта в исследовании был использован "Тест интеллекта", который включал вербальную и невербальную

шкалы. Установлено, что индивидуализация учебного процесса в школе в значительной мере зависит от выявления и учета индивидуальных отличий интеллекта ребенка и способности к творчеству в целом, особенно это важно при комплектовании профильных классов. Установлено, что творчество у учеников 8-9 классов имеет свою специфику, а именно: по результатам оно субъективно (продукт творчества чаще всего не имеет социальной значимости); по мотивации творчество не стимулировано успехом, лишь удовлетворяет интересы ребенка, креативность может быть потенциальной, по своему проявлению она маскируется различными отклонениями поведения учебной деятельности ребенка. Творческие способности могут проявляться на различных возрастных этапах развития детей.

Ключевые слова: способности, креативность, интеллект, диагностика, индивидуальные особенности, профильные классы.

Dorotyuk V.I. Diagnostics of individual differences of a students comprehensive school at acquisition of profile classes.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology, Institute of pedagogics and psychology of vocational training APS of Ukraine, Kiev, 2000.

Established, that individual features of a students comprehensive school at acquisition of profile classes first of all is defined(determined) by intellectual and creative abilities.

Theoretically proved and checked experimentally, that the revealing of such abilities is possible with the help of special diagnostic techniques and is necessary for realization of an individualization educational of process. Designed and approve the experimental technology of diagnosing of intellectual and creative abilities allows at the basic transitive stages - from younger to average and from average to the grown-up - to define(determine) a level of development of abilities, their subject orientation, individual type of perception(recognition) and processing of the information, and also individual type of interrelation of creative and intellectual abilities.

Keywords: abilities, intelligence, diagnostics, individual features, profile classes.